

Fe de llengua.

El català dels notaris catalans als inicis de l'època contemporània*

*Linguistic faith. The Catalan of Catalan notaries
at the early contemporary times*

Olga Fullana
Universitat de Girona
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
olga.fullana@udg.edu

Received: 13.VII.2015

Accepted: 6.VI.2016

Abstract

This work addresses the relationship between notarial institution and Catalan language in the early contemporary times, both as regards the use of Catalan in the documentation generated by notaries as regards the type of language and models used. Language uses of notaries in modern Catalonia have been little studied, especially because since the second half of the 19th century Spanish became the exclusive language of notarial documents; this has led to disseminate misconceptions about the linguistic behavior of notaries. But when sources are examined and assesses the impact of its activities, you can understand the importance of notaries at a key moment of the linguistic history in last centuries, and the role played in the preservation of a linguistic heritage of extraordinary value.

Keywords: Catalan language, notaries, linguistic history.

Resum

Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca *Lengua, identitat y cohesión social: el paradigma de los territorios de frontera lingüística* (FFI2014-53589-C3-1-R) finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad del Gobierno de España.

Aquest treball aborda la relació de l'estament notarial amb la llengua catalana en els inicis de l'època contemporània, tant pel que respecta a l'ús del català en la documentació generada pels notaris, com pel que fa al tipus de llengua i als models emprats. Els usos lingüístics dels notaris a la Catalunya moderna han estat molt poc estudiats, sobretot perquè a la segona meitat del s. XIX la llengua exclusiva de la documentació notarial va passar a ser el castellà; això ha fet que es difonguessin idees equivocades sobre el seu capteniment lingüístic. Però quan s'examinen les fonts i es valora l'impacte de la seva activitat, es pot entendre la importància dels notaris en un moment clau de la història lingüística dels darrers segles, i el paper que van tenir llavors en la preservació d'un patrimoni lingüístic d'extraordinari valor.

Paraules clau: llengua catalana, notaris, història de la llengua.

Índex

Introducció

1 Els usos lingüístics dels notaris catalans

2 La llengua dels documents notariaus

Referències bibliogràfiques

Introducció

Aquest treball pretén abordar la relació que van mantenir els notaris amb la llengua catalana des dels inicis de l'època contemporània fins a la Llei del Notariat de 1862, amb què va imposar-se a Catalunya l'ús obligatori del castellà en tota mena d'escriptures públiques.¹ Voldria repassar-hi algunes dades que han aportat diferents autors a l'entorn d'aquest tema i reflexionar-hi en dues direccions diferents: crec que resulta interessant de veure, d'una part, com els parlants de la llengua, els nous factors socials i determinats elements legislatius va poder influir en la llengua que usaven els notaris, en aquella època de transformacions, dins un terreny abonat per la tradició secular; de l'altra, quin és el concepte de la llengua que tenien els notaris d'aquell temps —entre els quals hi ha Pau Cardellach i Busquets, autor d'una de les primeres gramàtiques catalanes—² i, especialment, si hi ha dades sobre com pensaven que havia de ser la llengua dels documents oficials.³ Tot això s'emmarca, naturalment, en un context que és el del canvi de segle XVIII-XIX i fins a mitjan XIX, un període en què

¹ Són d'especial interès, per a aquest propòsit, els treballs de l'historiador del dret Sebastià Solé i Cot (1982, 2003), per la seva capacitat d'interpretar el lligam entre les lleis i els fenòmens socials. Tamboc no es poden deixar de banda treballs més parcials i quantitius, com el de Rosa Congost (2002) sobre el notaris de Girona o el de Dolors Fonollosa *et al.* (1986) sobre els notaris del Bages, ni la tesi sobre el notariat català al segle XVIII d'Arcadi Garcia Oms (2010), que també dedica un capítol a aquesta qüestió.

² Sobre la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach (c. 1840) vegeu la meua tesi doctoral, encara inèdita (Fullana 2014).

es produeixen alguns esdeveniments que afecten notablement la història de la llengua catalana i que Modest Prats resumia així:

L'examen atent del fets i dels documents m'han portat a la convicció que és pel volts de 1768 quan es produeix una novetat decisiva en la història lingüística del nostre país: es consuma la «progressiva dissociació entre una cultura superior castellanitzada i una cultura popular que continua expressant-se en català» [...] El procés que, excepte l'administració pública, havia seguit essencialment les mateixes pautes del segle anterior, farà ara un salt qualitatiu. Carles III publica la Reial Cèdula d'Aranjuez, on s'explicita la concepció centralista i unitària de l'Estat i, així com s'imposa una única moneda —«signo universal del valor de las cosas en el Reino»—, vol establir una sola llengua, «signo común con que se explican los actos nacionales». Per aquí es precipitarà el procés que convertirà el català en llengua de les relacions personals i privades, de la vida de cada dia, del sainet i del carrer, d'alguna poesieteta insignificant o de l'atenció innòcua dels erudits. Però això fou possible —i aquest és el punt dolç— perquè la burgesia catalana, almenys la de més empenya i amb una decidida voluntat de modernitzar el país, va jugar la carta de la monarquia amb totes les conseqüències.

(Prats 1995, 22–23)

1. Els usos lingüístics dels notaris catalans

La institució notarial catalana —les escrivanies parroquials, de la vila, de desret, etc.— és un instrument que prové de l'alta edat mitjana, que es desenvolupa entre els segles XIII i XIV, i que té a la base el dret romà i el dret canònic, i una gran influència italiana. No hem d'oblidar tampoc que, en els primers moments, el paper del notari i el de l'eclesiàstic solien coincidir, en tant que els eclesiàstics eren homes formats, alfabetitzats com a mínim, i reconeguts com a capaços de “donar fe” —*fides publica*, en termes jurídics. Els notaris catalans es basaven en les *Constitucions y altres drets de Cathalunya* compilades i publicades per primer cop el 1495, amb una segona recopilació un segle més tard i la darrera el 1704, just abans de la Guerra de Successió. També feien servir certa literatura didàctica per a la reglamentació de les tasques. L'origen d'aquesta institució, les fonts en què es basava la seva labor i la necessitat de normativització i reproducció de fórmules i d'esquemes similars generació rere generació convertí els notaris en el col·lectiu que va mantenir la tradició jurídica més enllà

⁵ Cal tenir present, d'entrada, l'extensa tipologia de documents que depenien, en aquell moment, de les notaries. Sense haver d'entrar en gaires detalls, podem esmentar documents de molt diversa naturalesa, des dels que ens són més coneguts, com ara els testaments i els capítols matrimonials, fins als més especialitzats com són els debitoris (prèstecs), èpoques (rebutis), llibres de comptes, constitucions de societats, actes, tot això passant per contractes de treball, contractes de compra-venda o d'arrendament de béns. D'altra banda, i durant molt de temps, atès que la justícia pública era cara, cal tenir en compte que algunes qüestions es resolien a través dels notaris i procuradors, i acabaven en arbitratges o convenis.

del Decret de Nova Planta i de la derogació de les lleis catalanes (Garcia Oms 2010, 9).

Quina llengua feia servir aquesta institució tan tradicional? Solé i Cot (1982) ho ha definit molt bé: en una primera fase, fins a finals del segle XV, un ús ampli i perllongat del llatí; en una segona fase, del segle XVI al XVIII, predomini del català —amb algun element llatí si convé—, decadència del llatí i primers usos del castellà; finalment, avanç decidit del castellà al segle XIX, fins a desterrar el català a partir de 1862 amb la Llei del Notariat. Això no obstant, ens preguntem, es poden resumir sis segles d'institució tan breument? És obvi que no i que cal fixar la mirada en detalls de diversa mena, en perspectives diferents, i comentar diversos factors que influeixen la tria de llengua dels notaris; factors que moltes vegades se superposen o que entren en contradicció; la recerca històrica, ja se sap, no és mai simple.

L'evolució de la llengua usada anirà doncs, primer de tot, lligada a l'evolució de les atribucions al llatí i al vulgar en la consciència col·lectiva dels que estaven en possessió de l'escriptura. El llatí predomina durant molt de temps, en una situació típicament diglòssica, perquè és —i, sobretot, perquè havia estat— la llengua de la cultura. Es mantindrà sobretot en els apartats més formularis dels documents i es barrejarà amb la català en els apartats de dades que cal actualitzar: dates, signatures, inventaris de béns. Alguns han adduït que el llatí era tan implantat en les notaries catalanes —en contrast amb les escriptories castellanes—⁴ que les Corts de Montsó el 1542 van haver d'ordenar que «els testaments, codicils i donacions *mortis causa* fossis redactats forçosament “en llengua vulgar catalhana”, per tal com “los laics no saben ni entenen la llengua latina”».⁵ No hem pogut contrastar aquesta dada amb la lectura directa de les *Constitucions y altres drets de Cathalunya* de 1704; l'argument, però, es fa difícil de sostenir, més que res perquè les *Constitucions* tenen des de bon principi una versió en llengua vulgar i, ja el 1413, Ferran I havia ordenat que es traduïssin tots les constitucions i els Usatges de Barcelona “acuradament” del llatí al català per un notari docte en ambdues llengües, «per ésser una cosa tan útil e necessària axí als juristes, com als notaris e procuradors» —pròleg de la primera compilació l'any de l'any 1495.

Pel que fa el període que va des de la Guerra del Successió fins a mitjan segle XIX, s'ha insistit que un primer factor que determina la llengua usada pels notaris —el català o el castellà— és el tipus de document que elaboraven, fent una distinció entre els documents de caire públic i els documents privats. Inicialment, però, tots els documents tenen un caire privat; precisament per això pertanyen a les escriptories, dipositàries del dret privat, i no al dret comú. Són les noves lleis, sobretot a partir del regnat de Carles III, les que aniran reduint el gruix de documents que són exclusivament privats. No es pot però simplificar aquesta qüestió i s'ha de recalcar que la castellanització dels notaris té molt a veure amb les lleis que els afecten directament o indirectament i amb el fet

⁴ M. Teresa Ferrer i Mallol ha volgut fer notar que a Castella l'ús de la llengua vulgar a les notaries va començar molt abans (Solé i Cot 1982, n. 4).

⁵ Extret de Solé i Cot (1982) que al seu torn ho extreu de Raimon Noguera i Josep M. Madurell (1965): *Privilegios y ordenanzas históricos de los notarios de Barcelona*. Barcelona: Junta de Decanos de los Colegios Notariales, 1965.

d'obrar de connivència amb una societat que acabarà acceptant el castellà com "la llengua moderna" i, doncs, la llengua escrita i de cultura.

La primera llei que afecta tant els notaris com a tota la ciutadania és la reial cèdula de 1768, coneguda com a Reial Cèdula d'Aranjuez. És ben sabut que aquest document prescriu que el castellà serà l'única llengua vehicular a l'escola de primeres lletres, i, per tant, desterra l'ús del català fins i tot en les etapes de l'educació elemental. El castellà també substituirà el llatí en els col·legis i en les universitats. Tanmateix, una conseqüència menys coneguda de la reial cèdula del 1768 és que va abolir l'ús del català en els tribunals, fins i tot en els eclesiàstics, i que hi establia el castellà com a única llengua oficial. L'ofici de notari queda, doncs, fortament tocat quant a l'ús de la llengua, tant pel que fa a la seva formació com en l'exercici.

Un altre element jurídic impulsat per Carles III i que tindrà un fort impacte en els notaris és la Reial Pragmàtica, també de 1768. El decret estableix que s'han de fer públiques totes les transmissions de béns immobles i que tota la documentació ha de quedar sota la custòdia dels ajuntaments o dels partits judicials: contractes de compravenda, contractes usufructuaris, contractes d'arrendament etc., han de ser públics, i per tant, en castellà. D'entrada, semblava que aquesta llei havia de ser poc rellevant per al col·lectiu notarial, la qüestió lingüística a banda, però més endavant i amb la promulgació de diversos reials decrets —31 de desembre de 1829 i 23 de maig de 1845— es crearan els registres de la propietat⁶ i amb ells els registradors, funcionaris nomenats per l'Estat, que s'apropiaran d'algunes funcions importants que eren atribuïdes fins llavors als notaris.

Finalment, el 24 de desembre de 1772 una altra reial cèdula imposa l'ús del castellà en els llibres de comptes:

Real Cèdula de su Majestad de 12 de diciembre de 1772. Todos los mercaderes y comerciantes de por mayor y menor, naturales y extrangeros observen la Ley del Reino que se inserta, y previene lleven sus libros en idioma castellano.

En conseqüència, durant el primer terç del XIX, els únics papers que restaren amb la condició de privats i, per tant, susceptibles de poder ser escrits en català, foren els testaments i els capítols matrimonials. La llei que implicarà una inflexió definitiva en l'ús de la llengua és la Llei del Notariat de 1862, que en l'article 25 exigeix que tots els documents siguin en castellà:

Los instrumentos públicos se redactarán en lengua castellana, y se escribirán con letra clara, sin abreviaturas y sin blancos.

Tampoco podrán usarse en ellos guarismos en la expresión de fechas o cantidades.

Los Notarios darán fe de haber leído a las partes y a los testigos instrumentales la escritura íntegra, o de haberles permitido que la lean a su

⁶ A Castella, els registres de la propietat havien tingut una certa tradició, però no en els antics territoris de la Corona Catalanoaragonesa. Els primers registres reberen el nom de *comptadors d'hipoteques* o de *oficis d'hipoteques* (Soler i Cot 1982).

elección, antes de que la firmen, y a los de conocimiento lo que a ellos se refiera, y de haber advertido a unos y a otros que tienen el derecho de leerla por sí.

(Ley del Notariado, art. 25, 1862)

En realitat, l'extensió de l'ús del castellà en els documents privats comença ja molt abans, i és que la Llei del Notariat fou un projecte de llei molt discutit i elaborat durant molts anys. El notari Pau Cardellach, malgrat ser autor com hem dit d'una *Gramàtica catalana*, va participar activament en la confecció i en la promoció d'aquesta llei, ja des de les *Observaciones...* sobre el projecte de llei que publicà, amb el seu company Miquel Martí Sagristà, l'any 1848.

Tot i el constrenyiment de l'ús del català en la documentació notarial, primer per l'ús del llatí i després per l'ús del castellà, no és gens menyspreable la seva presència en les notaries, i testimonia una tradició escrita en català que no fou mai interrompuda des de l'edat mitjana fins al 1862. D'aquesta tradició d'escriptura en català ininterrompuda en parlaré més endavant; ara toca reprendre la qüestió de quins altres factors inflüen en la tria de la llengua que usaven els notaris.

El finíssim treball de recerca en arxius d'alguns investigadors ens ha aportat llum sobre la presència del català en una gran quantitat de documents. Si ens centrem en aquells que tenen caràcter més íntim com són els testaments —els capítols matrimonials tenen un caràcter contractual, més públic, i són més susceptibles de ser escrits en castellà—, totes les recerques ens indiquen una lenta evolució cap al castellà des dels inicis del segle XVIII, que s'accelera als cinquanta del segle XIX, fins al 1862. Si aquests documents quedaven fora de cap legislació que obligués a redactar-los en llengua castellana, quina és la raó per la qual es redactaven testaments en castellà? La resposta més òbvia és que potser els atorgants tenien aquesta llengua com a llengua materna. Tanmateix, les investigacions consultades ja descarten aquest tipus de textos mitjançant la detecció de signatures corresponents a llinatges no catalans. Així doncs, hi havia catalanoparlants que feien el testament en castellà. La pregunta esdevé, llavors, molt més precisa: què fa que un parlant del català testi en català o en castellà?

Hi ha moltes variables que hi poden influir, algunes de les quals són difícils de verificar. La que ens ve al cap primer és el grau d'alfabetització de la persona que testa, és a dir, si la persona és il·letrada o lletrada. Simplificant les coses, podríem dir que les persones il·letrades són monolingües i, per tant, necessiten testar en català. Les persones lletrades poden, sobretot a finals del XVIII, tenir coneixements de castellà, i consciència que és la llengua de cultura, i inclinar-se per testar en castellà. Recordem que, com ja va advertir Josep Maria Nadal fa uns quants anys (1987), des del segle XVI el castellà es converteix en una llengua "de moda". Tanmateix, aquest factor no pot ser el determinant, atès que, tal com demostra Marfany (2001, 307-444) hi ha força gent lletrada, fins i tot de classe noble, que usa el català en cartes familiars durant tot el Set-cents i també

hi ha lletres comercials en català fins entrat el segle XIX (Martínez 1993),⁷ malgrat la imposició de 1772 de dur els llibres de comptabilitat en castellà.

Una variable més contrastada, i que se sosté tenint en compte les lleis i la situació social, és que els testadors fossin laics o eclesiàstics. Com demostra Congost (2002), a Girona els eclesiàstics testen majoritàriament en castellà, fet que es pot extrapolar a la resta del domini lingüístic. Però caldria matisar de quin tipus d'eclesiàstics es tracta, i s'hauria de poder distingir els clergues regulars dels seculars. D'una banda, els clergues seculars —els capellans diocesans— mantenen el català com a llengua habitual de la seva tasca pastoral —recordem que no és fins al 1902 que no hi ha una llei de l'Estat que obligui a ensenyar el catecisme en castellà. I pel que fa als ordes religiosos, cal advertir també que uns devien estar més castellanitzats que altres —hom atribueix a un decret del 1755 la castellanització del escolapis—,⁸ encara que la veritat és que no sabem del cert l'evolució que van experimentar cada una de les congregacions. Com apunta Solé i Cot (2003) cal tenir present, a més, la situació en què testaven els religiosos regulars: testaven lliurement?

Hi ha dues variables més que un bon sociolingüista tindria en compte a l'hora d'analitzar els usos lingüístics: l'edat i el sexe. En general, hom diria, d'una banda, que els joves són més susceptibles a les modes o capaços d'adaptar-se als canvis del moment; en canvi, les persones d'edat avançada tendrien a sostenir de la tradició i serien poc influenciables. Així mateix, alguns sociolingüistes han constatat que les dones tenen una major capacitat per adaptar-se al canvi lingüístic mentre que els homes hi són més reticents. Tenint en compte aquesta teoria, la combinació dels factors ens donaria com a més probable que els testadors que ho feien en català eren homes i d'edat avançada. De moment, no tenim cap estudi que ens identifiqui aquestes variables i difícilment el podrem tenir, atès que en la majoria de testaments no hi consta l'edat de l'atorgant (Solé i Cot 2005, 293).

Fins aquí hem analitzat els usos lingüístics dels notaris en els testaments com si depenguessin només de la voluntat del client. Congost (2002) suggereix que probablement això no era així, de la mateixa manera que una anàlisi de la documentació notarial actual tampoc no reflectiria la llengua dels implicats. Tanmateix, Solé i Cot (2003) adverteix que no hem de caure en el parany de comparar el sentit que avui té *notari* amb el que tenia abans de les regulacions del segle XIX. Els notaris eren molt més propers a la gent, sovint exercien altres càrrecs municipals, i en èpoques anteriors havien estat lligats a l'Església. D'al-

⁷ Des del punt de vista de la història social de la llengua, és interessant notar que, en els documents que analitza Martínez (1993), el català és present en les cartes dirigides a persones del Principat, però són en castellà les cartes dirigides a València o a les Illes, i fins i tot a Tortosa i a Batea.

⁸ El 1755 una visita del pare provincial, Jordi Caputí, a la comunitat de Mataró dona lloc un a un decret per a aquella comunitat que diu així: «Nos complacemos mucho en que todos nuestros religiosos entre sí hablen en castellano y a todos los HH. Cl. mandamos hablen entre sí y con los demás, o en latín, o en castellano, so pena de pan y agua por cada vez que tuviesen con los nuestros conversación tirada en catalán». Aquest fragment, reproduït per Llogari Picanyol a «Memorias históricas sobre las fundaciones de los primeros colegios de Escuelas Pías en España», *Revista Calasancia*, núm. 170 (1927), p. 85 i s., fou reproduït a Ferrer i Gironès (1985, 48) A partir de Ferrer i Gironès ha estat repetit moltíssimes vegades. Florensa i Parés (2010, 129) ha explicat el sentit exacte del decret, no nega la voluntat de castellanització dels escolapis —que ell considera reflectida en tres documents diferents—, però considera que l'ensenyament es continua fent en català i es farà en castellà fins a l'aplicació de l'aplicació de la Reial Cèdula d'Aranjuez de 1768.

tra banda, pel que fa a les regulacions legals sobre les herències, especialment en l'àmbit no ciutadà i malgrat un grau ínfim d'alfabetització, molts testataris n'eren bons coneixedors, sobretot per haver-se convertit en formes consuetudinàries. Solé i Cot també recorda que els notaris són exclusivament catalans i, de ben segur, catalanòfons, es casen entre ells i mantenen una consciència de ser una classe especial fins a la Llei del Notariat, que obre la porta a l'arribada de notaris forasters nomenats per l'Estat.

Cal tenir en compte, finalment, la publicació d'un llibre de text d'introducció a la notaria, en català, l'any 1834 —*Elements de la notaria*,⁹ escrit pel notari de Sant Feliu de Guíxols Maria Josep Sala—, que deixa ben clar que, malgrat totes les disposicions legals, els notaris continuen tenint, ben entrat el segle XIX, el català com a eina de treball quotidià. És rellevant, en aquest sentit, que de les 120 pàgines que té el llibre 25 corresponguin a un glossari monolingüe de termes jurídics.

Tots els factors analitzats, per tant, confirmen l'extraordinària font d'informació que representen els documents notariais des d'un punt de vista de l'ús social de la llengua catalana en els inicis de l'època contemporània, sobretot si pensem que els usos notariais no es restringien a una sola classe social ni a una sola zona geogràfica, sinó que tenen un abast molt ampli que incideix en tots els territoris i en totes les classes socials. Com ja han insinuat alguns, un estudi general de la tota aquesta documentació seria molt interessant, encara que potser inabastable.

2. La llengua dels documents notariais

Després d'haver abordat els usos lingüístics dels notaris, i d'haver constatat que fins al voltant de 1862 existeixen documents en català, la curiositat ens dirigeix cap a una sola pregunta: com era aquest català? M'hi referiré a través de les indicacions que he pogut aplegar en algunes obres que estudien la qüestió.

Mila Segarra, a propòsit del contrast que vol exposar entre la gramàtica antitradicionalista d'Ullastre i el model ortogràfic valencià, ens diu:

convé recordar que els escriptors i gramàtics del set-cents, a diferència dels notaris i escriptors que perpetuaven la manera d'escriure dels seus avantpassats, no comptaven amb d'altres models d'escriptura que els fornits per les gramàtiques i vocabularis llatins i castellans.

(Segarra 1985, 92)¹⁰

⁹ Sala, Maria Josep, *Elements de la notaria*. Barcelona: Estampa de la viuda y fills de Brusi, juny de 1834. Precisament, sembla que aquest notari havia pertangut, almenys en l'època d'estudiant, als mateixos cercles que freqüentava Pau Cardellach, ja que apareix com a «colaborador» en els números de la revista *La fe pública* que impulsaven Cardellach, Martí i Colomer (1846–1848).

¹⁰ Aquest fragment de Segarra és conceptualment criticable en la mesura que sembla diferenciar l'ofici de notari de la figura de l'escriptor o gramàtic. Al Set-cents, ni al Vuit-cents i durant bona part del Nou-cents si es vol, no hi haurà un ofici diferenciat d'escriptor i menys de gramàtic. En general, la gent culta, la gent del que avui entenem humanitats, cursaven Dret. Els notaris, doncs, són susceptibles de ser gramàtics i susceptibles de tenir com a model la «llengua dels avantpassats».

El fragment es relaciona amb la consideració de l'obra del també notari Carles Ros; les propostes ortogràfiques que elabora en diversos treballs seus estableixen la base per una "codificació" més o menys exitosa del valencià. Segons Segarra, Carles Ros i els seus coetanis valencians van adoptar una actitud d'«exaltació del costum» per establir el seu model ortogràfic, tot i que Rafanell (2000, 58 i s.) sosté que també fonamenten el model ortogràfic en una relació biunívoca so grafia, escollint per això l'apitxat com a model de referència.

Les paraules de Segarra no han estat sempre ben interpretades i, fonamentant-se en una idea seva, alguns han menystingut la llengua i el treball dels notaris:

Mila Segarra ens defineix la llengua escrita dels notaris, i el seu model gramatical, com una tradició conservada al llarg de generacions, que manté l'arrel llatina de la majoria de la normativa i es basa en el català antic [...]

El fet que els notaris se cenyissin al seu treball concret i la seva manca de formació universitària sembla que provoca una manca d'influència del notariat en els sectors cultes de la societat catalana.

(Fonollosa *et al.* 1986, 192)

Els mateixos autors defineixen el català notarial d'una manera gairebé pejorativa i fan alguna consideració que trobem gratuïta o extemporània:

La pràctica dels notaris es regia pels formularis notarials, que donen exemples de com s'han d'escriure els documents, és a dir, dels formalismes que s'han d'utilitzar. Per tant, la normativa notarial és de caire consuetudinari i no tenim cap notícia de cap mena de discussió lingüística entre notaris per tal d'establir la manera concreta d'escriure alguna frase, expressió o paraula.

(Fonollosa *et al.* 1986, 194)

L'especialista en dret, Solé i Cot, en canvi, potser perquè està avesat a la lectura de tota mena de textos jurídics feixucs, fa una reflexió sobre la llengua dels notaris que, sembla que contravé el que acabem de citar:

És en aquests documents on trobem menys influència del castellà fins en dates ben tardanes; pel caràcter popular, senzill i pragmàtic de la institució; perquè els notaris foren sempre catalans; perquè llur segona llengua fou el llatí fins al 1714 i més tard i tot; perquè la majoria no eren universitaris, i perquè mai no trencaren la tradició de la llengua escrita.

Per això crec que el llenguatge notarial és un dels més bells i purs de tot el que s'ha escrit en llengua catalana durant tota l'edat moderna, en especial del període anomenat la "Decadència".

(Solé i Cot 1982, 47)

Al meu parer, aquest plantejament s'acosta més a la realitat. Segurament el llenguatge notarial estava —i està— carregat de fórmules. Només cal consultar el llibre del notari Sala esmentat abans. Després d'un apartat de teoria, recull gairebé 40 pàgines de models de contracte i fórmules per a les últimes voluntats, fins i tot, oferint múltiples variacions per donar cabuda a totes les possibilitats:

§ 53 Substitució vulgar

En lo restant de tots mos ben haguts i per haber, instituhesch per mon hereu universal a N. —Y si est no serà mon hereu perquè no voldrà o no podrà, li substituhesch, y per mon universal hereu instituhesch a N. [...]

§ 55 Substitució exemplar

En lo restant de tots mos ben haguts y per haber, instituhesch y anome-no per mon universal hereu, a N. que és botx. — Y si mor sens haber recobrat lo judici, li substituhesch, y per hereu instituhesch a N.

§ 56 Substitució compendiosa

En lo restant de tots mos ben haguts y per haber, instituhesch y anome-no per mon universal hereu, a N. fill meu.—Y en morint est, sia mon hereu N. altre fill meu.

(p. 85–86)

Tanmateix, la necessària consecució en cada document d'una precisió que el faci un instrument jurídic útil i indiscutible fa pensar que, malgrat l'ús d'aquestes fórmules, hi havia llargs apartats que els notaris havien de ser capaços de redactar sense necessitat de croses i tenint només en compte el català que parlaven. Vegem un dels exemples del notari Sala, que ja no té el caràcter de formulari.

§ 3 Escritura de censal

En tal part al.... de....de tal any. Pere N. pagès d'est terme: de mon grat creo un censal de propietat sinchcentas lliuras moneda barcelonesa; y en consecució, vench perpètuament a Joseph N., hisendat de dita Vila, present, mediant pacte de redimir o carta de gràcia, los drets y accions per cobrar de mi y mos béns quinse lliuras de dita moneda de annua pensió de vuy a un any aixís successivament en semblat dia, fins que se lluhesca. Esta venda fas per preu de sinchscentas lliuras de aquella moneda, que confesso he rebut antes del Josep N. ab diner físich a las mias voluntats. Y renunciant a la excepció del diner no comptat y demás lleis de la entrega y de mon favor, no sols li firmo àpoca, sinó que prometo entrega tots anys la pensió, y en cas de lluïció, lo preu, portat tot a la cas del acrehedor o dels seus dins est bisbat, salvo y segur. Me oblige a la evicció, y a la esmena de dans, costa y gastos, ab hipoteca de tots mos

béns haguts y per haber. Y firmo escriptura y pena de ters, ab clàusules guarentigias, per ser apremiat com per sentència, renuncio mon for y domicili, me subjecto a tot tribunal secular, y constituhesch procuradors en estilato modo. Ho otorgo y firmo, etc.

(p. 39–40)

I no. No hi constància sobre discussions lingüístiques, però també podem pensar que hi ha un acord tàcit sobre com s'ha d'escriure la llengua, i que les variacions, mínimes, eren suportables perquè, en definitiva, en una societat on els lletrats eren tan pocs, un cert marge de variació era assumible. Sobre aquest model de llengua tradicional assumida i no explicitada ja n'han parlat diversos autors:

El català que s'escriu durant els segles moderns manté en general, i malgrat el que s'ha afirmat massa vegades, un grau molt notable de coherència lingüística i d'estil, i globalment és fidel a una tradició literària que, en absència d'organismes acadèmics i reglamentacions gramaticals, configura i transmet uns patrons lingüístics prou dignes. [...] Tanmateix, [hi ha] la fragmentació del sentit unitari de la llengua, i de la seva pràctica escrita. [...] Hem d'advertir, però, que la derivació dialectal no va suposar en cap cas la anarquia i el caos, sinó que s'anaren constituint unes tradicions lingüístiques i ortogràfiques diferenciades —bàsicament dues: la valenciana, caracteritzada sobretot per l'apropiació de l'apitxat, a partir del s. XVII, com a marca particularitzadora, i la catalana estricta, que adopta també tot un seguit d'hàbits ortogràfics i gramaticals no tradicionals i de caràcter excloent (plurals en *-as*, formes verbals com *càntia / pòrtia, -r* finals no etimològiques, etc.)

(Feliu 2004, 50)¹¹

Quan els models gramaticals establerts es començaran a qüestionar i, a més, hi començarà a haver a Catalunya una certa reflexió lingüística, en els inicis de la contemporaneïtat —Anglès, Ullastre, Petit i Aguilar, Ballot, etc.— els notaris no en podran quedar al marge, malgrat el que han suposat alguns,¹² perquè l'escriptura constitueix també una part fonamental del patrimoni heretat, i és la seva eina de treball, l'instrument més preuat. L'esmentada gramàtica de Pau Cardellach n'és un excel·lent testimoni.

¹¹ El grup de recerca en Història de la literatura moderna de la Universitat de Girona té també ben assumida aquesta qüestió. Albert Rossich defensa, a més, l'existència d'unes normes de lectura que subsistiren fins als primers autors de la Renaixença com Verdager (Rossich 2006).

¹² Fonollosa *et al.* (1986, 194) asseguraven que els notaris catalans havien quedat fora de qualsevol polèmica lingüística i cultural entorn del català.

Referències bibliogràfiques

- CONGOST, Rosa (2002): «La llengua dels notaris. Nota sobre l'ús social del català (i del castellà) a la Girona de mitjan segle XIX.» *Estudi General* 22:125–147.
- FELIU, Francesc (2004): «El català a l'edat moderna.» *Serra d'Or* 52:48–51.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc (1985): *La persecució política de la llengua catalana: Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62.
- FLORENSA I PARÉS, Joan (2010): *El projecte educatiu de l'Escola Pia de Catalunya (1683–2003): Una escola popular*. Barcelona: IEC.
- FONOLLOSA i MARINÉ, M. Cinta; MATAS i POVEDANO, Pilar; PÉREZ i VALMAÑA, Dolors; RIBAS i VILANOVA, Xavier; VILA i DESPUJOL, Ramon; VIRÓS i PUJOLÀ, Lluís (1986): «Castellanització i decadència de la llengua a la comarca del Bages. Un estudi dels protocols notarials (1790–1820).» *Llengua i Dret* 7:185–207.
- FULLANA, Olga (2014): *La gramàtica inèdita de Pau Cardellach i Busquets*. Tesi Doctoral. Universitat de Girona.
- GARCÍA OMS, Arcadi (2010): *El dret notarial català. La implantació a Catalunya del model castellà 1716-1755*. Tesi Doctoral. Universitat de Barcelona.
- MARFANY, Joan-Lluís (2001): *La llengua maltractada*. Barcelona: Empúries.
- MARTÍNEZ I COMELLAS, Jordi (1993): «Sobre l'ús lingüístic d'un comerciant terrassenc de principis del segle XIX: La correspondència comercial de Joaquim Sagrera.» *Terme* 8:51–55.
- NADAL, Josep M. (1987): «El català en els segles XVI i XVII.» *L'Avenç* 100:24–30.
- PRATS, Modest (1995): «La llengua catalana al segle XVIII. Possibles pautes d'estudi.» In: Pep BALSALOBRE; Joan GRATACÓS [ed.], *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona: Quaderns Crema, 15–74. [Reproduït a Modest PRATS (2009): *Engrunes i retalls: Escrits de llengua i de cultura catalanes*. Edició a cura de Francesc Feliu. Girona: CCG Edicions.]
- RAFANELL, August (2000): *El català modern*. Barcelona: Empúries.
- ROSSICH, Albert (2006): «El model ortològic del català modern.» In: Antoni FERRANDO; Miquel NICOLÀS [ed.], *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 125–153.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- SOLÉ i COT, Sebastià (1982): «La llengua dels documents notarials en el període de la Decadència.» *Recerques* 12:39–56.
- SOLÉ i COT, Sebastià (2003): «Més sobre la llengua dels documents notarials. Recensió i anotacions a l'article de Rosa Congost "La llengua dels notaris. Notes sobre l'ús social del català (i del castellà) a la Girona de mitjana segle XIX", i consideracions sobre els efectes de la política i la legislació en els usos lingüístics.» *Revista de Llengua i Dret* 40:291–302.